

TERMÉKENYSÉGI KORLÁTOK A 21. SZÁZAD ELEJI MAGYARORSZÁGON¹

TAKÁCS JUDIT

I. Bevezetés

E tanulmány – az egyéni termékenységi vágyakat és azok társadalmi meghatározottságát vizsgálva – a 21. század eleji Magyarországot jellemző termékenységi korlátok közül a magyar szülők gyermekvállalással és gyermekneveléssel kapcsolatos „gyenge képességeivel” (*weak capabilities*) foglalkozik (Sen 1985, 1993). Ha a termékenységgel kapcsolatos egyéni vágyak a személyes termékenységi terveknél is jóval képlékenyebb konstrukciók – nem beszélve a megvalósított vagy már befejezett termékenységről –, akkor fölmerülhet a kérdés, érdemes-e egyáltalán ezzel a témakörrel foglalkozni. Tanulmányomban azzal érvelek, hogy a termékenységgel kapcsolatos személyes vágyak az internalizált normák mellett az érintettek számára adott személyes, személyközi és társadalmi feltételek szubjektív értékelését is visszatükrözik: vagyis megmutatják, milyen szabadságfokúnak látják saját helyzetüket ahhoz, hogy különféle általuk kívánatosnak vélt életmódokat megvalósíthassanak (*freedom to achieve various lifestyles* – Sen 1999. 75.).

A termékenységi vágyak tartalmát a demográfiai szakirodalomban általában az ideális gyermekszámra vonatkozó kérdésekkel mérik. S. Molnár Edit szerint az ideális gyermekszám az egyik leglassabban és legkevésbé változó makrostrukturális társadalmi mutató: „a legtöbb ember ezt [azaz: az ideálisnak vélt gyermekszám átlagát] évtizedek óta két gyermekben jelöli meg” (S. Molnár 2001. 266.). A 21. század elején azonban Magyarországon az egyéni vágyakban és tervekben tükröződő termékenység csökkenése figyelhető meg: a 18–20 éves fiatalok például kevesebb gyermeket terveznek, mint ugyanez a korosztály tette 5–10 évvel korábban (Kapitány 2002). Az ideálisnak vélt – és a valós – családméret zsugorodása azonban nem magyar különlegesség: más kelet-európai országokban is hasonló tendenciák figyelhetők meg (Bradatan – Firebaugh 2007). Közép-kelet-európai fővárosokat vizsgálva például nagyon alacsony – a varsói 0,97 és a bécsi 1,41 közé eső – átlagos gyermekszámokat

¹ A tanulmány 2012. április 6-án a Magyar Szociológiai Társaság Családszociológiai Szakosztályának tavaszi műhelykonferenciáján (*Családok dinamikája és gazdasági bizonytalanság/Család és nemi szerepek*) elhangzott előadás szerkesztett változata.

találunk (KSH 2005), mely értékek kifejezhetik a német nyelvű országokban már a 20. század végén kialakult *alacsony szintű termékenység kultúrájának* további térnyerését (Goldstein et al. 2003; Sobotka 2009). Ugyanakkor Európa legnagyobb részén az ideálisnak tartott gyermekszám átlaga továbbra is eléri, sőt néhol meg is haladja a kettőt (Testa 2006).

A magyar nők átlagosan majdnem kétszer annyi gyermeket szeretnének, mint amennyi gyermekük van: de gyermekvállalási elképzeléseik megvalósításában, úgy tűnik, a fizetett munka és a családi élet összeegyeztetésének problémái gyakran megakadályozzák őket (Testa 2006; Pongrácz 2008). Több volt szocialista országgal együtt Magyarországot is jobban jellemzik a gyermekbarát attitűdök, mint számos nyugat-európai országot (Pongrácz 2006), ám e preferenciák nem tükröződnek a termékenységi arányszámokban. 2005-ös ESS (*European Social Survey*) adatok szerint például 24 európai ország összehasonlításában a magyar válaszadók – s közülük is különösen a nők – értettek egyet leginkább azzal, hogy *az emberek életében a családnak kellene a legfőbb értéknek lennie* (Takács 2008). Ugyanakkor magyar kutatási eredmények azt is mutatják, hogy a magyar nők számára fontos a munkavállalás, és a családfenntartás szempontjából jótékony hatásúnak tartják saját gazdasági aktivitásukat (Tóth 1995; Blaskó 2005).

Más európai országokhoz hasonlóan Magyarországon továbbra is a kétgyermekes házaspárok által alkotott családforma a legelterjedtebb. Demográfiai előrejelzések szerint azonban a gyermektelenek valamint az egy- és háromgyermekesek számának növekedésével a kétgyermekes családmodell dominanciájának gyengülése várható (Kapitány – Spéder 2009). A házasság intézménye sem kizárólagos a heteroszexuális párkapcsolatok alakításának keretében: fokozatosan egyre nagyobb teret nyer a házasság nélküli együttélés, különösen az első partnerkapcsolatok tekintetében (Spéder 2006). A házasságkötések partnerkapcsolatokon belüli aránycsökkenése Magyarországon gyakran amolyan rossz termékenységi ómenként értelmeződik (Spéder 2006; Spéder – Kapitány 2007), pedig a házasság nélküli gyermekvállalás általánosan elterjedt Európában: többek között olyan viszonylag magas termékenységű országokban is, mint Svédország, Franciaország vagy Írország (Eurostat 2010). A házasság szerepének hangsúlyozása a társadalmilag kívánatos termékenység biztosításában egy olyan normatív családdefiníció működését mutathatja, ami elsősorban a fehér heteroszexuális házaspárok és gyermekeik körét öleli föl. Magyarországon a házasság heteronormatív intézmény: azonos nemű párok nem házasodhatnak és gyermeket sem fogadhatnak örökbe, közös örökbefogadás csak házaspároknak engedélyezhető.² A hivatalos házasságkötések száma a roma né-

² Magyarországon az a (*second parent adoption*) lehetőség sem adott, hogy az együtt élő azonos nemű pár egyik tagja örökbe fogadja a pár másik tagjának biológiai gyermekét, aki velük egy háztartásban nevelkedik.

esség körében sem túl magas, akik gyakran választják a házasság nélküli együttélést családi életük kereteként (Spéder 2005; Ladányi – Szelényi 2004). A szülővé válási korra vonatkozó normák változása is azt mutatja, hogy fokozatosan tágul a köre a különféle egyéni életstratégiák társadalmi elfogadhatóságának. A szülővé válás ideálisnak vélt, illetve még elfogadhatónak tartott korát vizsgálva (Testa 2006) Európában azt találjuk, hogy az ideálisnak tartott kor a 40 évesnél fiatalabbak körében meghaladja a szülővé válás valós korát: a magyar női és férfi válaszadók a valóságosnál átlagosan egy évvel később válnának „ideális esetben” szülővé (lásd az 1. táblázatot). A szülővé válás legkésőbbi még elfogadhatónak tartott koráról alkotott nézetek is a szülővé válási lehetőségek meghosszabbodására utalnak: az idősebb – 40–65 éves – korosztály szerint az anyáknak legkésőbb 40,3 évesen, az apáknak pedig 45,9 évesen kellene vállalniuk első gyermeküket, míg a fiatalabb – 25–39 éves – korosztály szerint az anyáknál az első gyermek vállalásának kora kitolódhat 41, az apáknak pedig akár 46,9 évre. A szülővé válás korral kapcsolatos normáinak változása nem csak azt mutatja, hogyan bővül a különféle egyéni életstratégiák elfogadhatóságának köre, hanem e normák és a valós szülővé válási korok kitolódásának kölcsönhatására is utalhat (Spéder – Kapitány 2007).

1. A szülővé válás valós, ideális és legkésőbbi kora az első gyermek születésekor Magyarországon
The real, ideal and the latest age at entering parenthood in Hungary

Nem/Korcsoport	Az anyává válás valós kora	Az anyává válás ideálisnak tartott kora	Az anyává válás legkésőbbi elfogadhatónak tartott kora
Nők 25–39	22,9	24,6	41,0
Nők 40–65	22,8	23,8	40,3

	Az apává válás valós kora	Az apává válás ideálisnak tartott kora	Az apává válás legkésőbbi elfogadhatónak tartott kora
Férfiak 25–39	25,5	26,7	46,9
Férfiak 40–65	26,0	26,2	45,9

Forrás: Special Eurobarometer 253 (2006).

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_253_en.pdf

A családalapítást és a gyermekvállalást halasztó egyéni döntések elválaszthatatlanok azoktól a tágabb strukturális változásoktól, amelyek Magyarországon is a nők tanulási és munkavállalási lehetőségeinek kiterjesztéséhez vezetnek. Az államszocializmus időszakában, amikor a női emancipáció alapvetően azt jelentette, hogy a nők és a férfiak egyenlő jogokkal rendelkeztek a munka

világában, a fizetett munka és a családi feladatok összeegyeztetéséhez az állam nyújtott segítő háttérrel – elsősorban a dolgozó anyák számára (Oláh 1998). Az állami segítségnyújtásban a legtöbb helyen térítésmentesen hozzáférhető gyermekintézmények – óvodák, bölcsődék – különösen fontos szerepet játszottak.

Az óvodai és főként a bölcsődei ellátáshoz való hozzáférés 1990 utáni egyre jellemzőbb korlátozottsága és a magyar munkaerőpiac merevsége nagymértékben hozzájárulhatott a középfokú végzettségű nők termékenységi elképzeléseinek szűküléséhez, akik átlagosan egy gyermeket vállalnak, mely döntésben bizonytalan munkaerőpiaci helyzetük is tükröződhet (Spéder 2003, 2006; Husz 2006). A magasabb társadalmi státusú nők körében tapasztalható, hogy egyre többen maradnak gyermektelenek: egyrészt a tanulmányokkal és a saját pályájuk egyengetésével összefüggésben a gyermekvállalás idejének „túlhalasztása”, másrészt az anyaságon kívül kínálkozó egyéb életlehetőségek bővülése miatt. Ugyanakkor a magasán képzett nőkre jellemző, hogy első gyermekük ugyan később születik, mint alacsonyabb végzettségű társaiknak, de hozzájuk képest rövidebb idő alatt több gyermeket is vállalnak. A legalacsonyabb végzettségű nők (akik között továbbra is a legtöbben vállalnak a magyar átlagnál több gyermeket) jellemezhetők legkevésbé a gyermekvállalás halasztásával: esetükben tapasztalható legkevésbé a munkaerőpiacot és a gyermekintézményeket érintő változások gyermekvállalást visszafogó hatásai.

Ma Magyarországon gyakran válik problémaforrássá a munka és a magánélet összehangolása az együtt élő családok és partnerek mindennapjaiban: gyakori tapasztalat, hogy a fizetett munkavégzés akadályozza az embereket abban, hogy elég időt töltsenek a családjukkal vagy partnerükkel, akiknek elégük van a munkahelyről hazahozott feszültség otthoni feldolgozásából (Takács 2008). Ugyanakkor sok magyar családban csak a fizetett munkát tekintik igazi munkának, a házimunka fontossága főként akkor értékelődik, amikor valamilyen okból nincs elvégezve. Korábbi kutatások azt is megmutatták, hogy egy kapcsolat elején a párok nagyobb eséllyel végzik együtt a házimunkát, mivel szeretnének minél több időt együtt tölteni (Neményi – Takács 2006). Gyermekvállalás után azonban általában megváltozik a helyzet, a házimunka túlnyomórészt a nők feladatává válik, akik partnerük közreműködésére csak igen korlátozott mértékben számíthatnak (Bukodi 2006; Pongrácz 2006). Ezzel is magyarázható, hogy a munka és a magánélet összehangolásának nehézségei nem feltétlenül tudatosodnak a családtagokban, illetve a megoldások keresése e nehézségekre nem tűnik központi kérdésnek sem a családok, sem a társadalom életében, míg – különösen gazdaságilag válságos időszakokban – a munkavállalás ténye sokszor önmagában is pozitívumként jelenhet meg. Így a kisgyermekes dolgozó szülők, mindenekelőtt az anyák gyakori tapasztalata a folytonos időhiány: mintha egyfajta időpréssze szorulva kellene élniük éveken át, s ennek föloldását nem segítik a magyar munkaerőpiac olyan szerkezeti jellemzői, mint a foglalkoztatottság bizonytalanságaiból adódó növekvő munkavállalói kiszolgáltatott-

ság, a hosszú munkaidő, a részmunkaidős foglalkoztatás korlátozottsága vagy az alacsony bérek, ami miatt sokan másod- vagy akár harmadállások végzésére kényszerülnek (Hobson et al. 2011).

Az óvodai és bölcsődei férőhelyek csökkenésével párhuzamosan az 1990-es években – a retorika szintjén jól megfigyelhető módon – feléledt a tradicionális női szerepek iránti nosztalgia is: legalábbis azokban a konzervatív politikai és vallási körökben, ahol azt hangoztatták, hogy a sokéves államszocialista elnyomás alól fölszabadulva a nők végre visszatérhetnek a fizetett munka világtól világosan elkülönített hagyományos otthonteremtő – feleség és anya – szerepeikhez (Kovács – Váradi 2000). A „retradicionálizált” női szerepfelfogás politikai diskurzus- és közbeszédbeli terjedésének a termékenységre gyakorolt lehetséges hatása mellett a gyermekes családok pénzügyi helyzetének abszolút és relatív romlása szintén fontos termékenyég-visszafogó szerepet játszott az 1990-es években. 1991 és 2001 között a szegénységben élők aránya jóval nagyobb arányban nőtt a gyermekes háztartások körében, mint az össznépeségben, míg az egyszemélyes háztartások és a gyermektelen párok jövedelemszintje volt a legmagasabb (Gábos – Szivós 2002); különösen a három vagy több gyermeket nevelő háztartásokat jellemezte a szegénység fokozottabb kockázata, így sokak számára három gyerek vállalása már kifejezetten szegénységi csapdát jelenthetett (Medgyesi et al. 2000; Havasi 2008; Gábos – Szivós 2008).

A magyar népesedési trendek sok vonatkozásban, így a kései házasság, a halasztott gyermekvállalás és a csökkenő termékenység tekintetében a nyugat-európai mintákat követik. E jellemzők azonban nem érintik ugyanolyan módon a népesség különböző szegmenseit: például kevésbé jellemzik az idősebb generációk tagjait, az alacsonyabb végzettségűeket és a romákat. A legnagyobb magyarországi etnikai kisebbség, a romák társadalmi helyzetét több egymással összefüggő probléma terheli: többek között a regionális hátrányok, az iskolázottsági hiányosságok és a munkanélküliség, ezek okozzák – a társadalmi megkülönböztetés számos formájával összeadódva –, hogy a 21. század elejére a roma származás az egyik legfőbb szegénységi kockázati tényezővé vált Magyarországon (Gábos – Szivós 2002).³

Az etnikailag szegregált magyar kistélepüléseken végzett etnográfiai terepmunkán alapuló mikrodemográfiai kutatások (Durst 2006), valamint a történeti demográfiai elemzések (Ladányi – Szelényi 2004) az utóbbi években egyaránt a társadalmi kirekesztettség demográfiai következményeire irányították a figyelmet: azaz arra, hogy minél alacsonyabb szintű a társadalmi integráció, annál nagyobb mértékű lehet a termékenység. E kutatási irányt részben William Julius Wilson amerikai szociológus chicagói gettókutatásai ihlették (Wilson

³ Fontos azonban megjegyezni, hogy a romaság társadalmi kategóriájába tartozás kritériumai többféle módon értelmezhetőek (Dupcsik 2009; Ladányi – Szelényi 2000), a magyarországi romakutatásokban azonban nem mindig tisztázott, hogy a kutatott roma vagy cigány etnikai csoport hogyan – önazonosítás vagy mások általi tulajdonítás alapján – konstruálódott.

1987, 1996, 2009), amelyek megmutatták, hogy a társadalmi elszigeteltség kulturális elszigeteltséghez, illetve olyan sajátos szubkultúrák kialakulásához vezethet, ahol a többségi társadalomban elfogadott magatartással ellentétes viselkedésformák jellemzők. Emellett fontos említeni Patricia Fernández-Kelly gettósodott közösségekben végzett szociálintropológiai vizsgálatait a marginalizált helyzetű fiatalok szülővé válásának társadalmi státust erősítő jelentéséről (Kelly 1993, 2005). Az etnikailag szegregált magyar településeken élő romák esetében demográfiai viselkedésük azonosítható a többségi társadalom termékenységű trendjével ellentétesként. E roma „szubkulturális ellentrend” negatív társadalmi fogadtatását mutatja a „szülessen sok gyerek, csak ne ott” típusú nézetek terjedése a társadalomban: azaz – ahogy egy minisztériumi tisztségviselő megfogalmazta a 2000-es évek elején, amikor a kormányzati diskurzusban hangsúlyossá vált a három gyermek vállalásának ösztönzése – *Hogy egy cigány családnak még a harmadik gyereke is megszülessen, azért senki nem tapsol* (Neményi – Takács 2005. 16.).

Összességében elmondható, hogy a magyar népesedéspolitika és -kutatás keretében a termékenységgel kapcsolatos kérdések jellemzően – a családi élet jelentéseinek és jellemzőinek átalakulására tekintet nélkül – egy statikus családkonceptióra épülő válságkezelés kontextusában kerülnek napirendre. Míg a legtöbb európai ország családpolitikai intézkedései abban próbálnak támogatást nyújtani a (kis)gyermeket nevelő szülőknek, hogy minél hatékonyabban tudják munkavállalói és családi szerepeiket harmonizálni, addig Magyarországon főként a nőket célozzák olyan – talán a magyar hagyományokhoz illeszkedőnek gondolt – politikai üzenetekkel és intézkedésekkel, melyek a munkavállalás helyett az otthonteremtés felé terelnék őket, bár ez az irány termékenységnövelő hatásait tekintve nem mutatkozott sikeresnek az elmúlt két évtizedben. Ahogy ez a népesedési folyamatokban is megmutatkozik, a magyar nők (és a férfiak) munkát és családot egyaránt szeretnék: de sokan közülük először dolgoznának, s csak később alapítanának családot – majd később, ha erre lehetőségük nyílik, ismét dolgoznának.

II. Elméleti háttér

A második demográfiai átmenettel összefüggésben a növekvő individualizáció felé mutató értékváltozások (Lesthaeghe – Van de Kaa 1986) és a korábbiakhoz képest fokozottabb kockázatszelés (Beck 1992) hatására a gyermekvállalás egyre többeknek tűnhet kockázatokkal teli vállalkozásnak Európában – különösen, ha figyelembe vesszük a fiatalokat fokozottan érintő munkaerőpiaci bizonytalanságokat, mint például a munkanélküliség növekedését és a határozott idejű szerződések terjedését, amelyek Magyarországon is jellemzők. Ugyanakkor az európai társadalmakban a beteljesítendőnek és beteljesíthetőnek

vélt vágyak szintjén az anyagi és nem anyagi jellegű aspirációk olyan mértékű növekedése tapasztalható, mely – időlegesen vagy esetenként véglegesen – háttérbe szoríthatja a családalapítást, a többedik gyermek vállalását vagy akár egy tartós párkapcsolat kialakítását is (Cliquet 2003). A családalapítás és más fontos elérendő célok összeegyeztethetlenségének érzetét erősítheti a „minél-többet-birtoklás” normájával jellemezhető késő modern kommodifikációnak a nyugat-európaihoz képest megkésett, ám annál intenzívebb posztszocialista verziója. A 21. század legelején úgy tűnhetett, hogy míg az észak-nyugat-európai (poszt)jóléti társadalmakat a posztmaterialista értékorientáció terjedése (Inglehart 1997) és a jólét – különösen anyagi ellátottságon túli – jelentéseinek (újra)értelmezési folyamata jellemezte, addig a posztszocialista államok polgárai továbbra is azoknak a gazdasági lehetőségeknek a kiaknázására törekedtek, melyeket a kapitalista modernizáció nyújtott – a viszonylagos szegénységből a viszonylagos gazdagságba való viszonylagos sima átmenetről képzelt ígéretével együtt (Sen 1999).

Az államszocialista rendszert fölváltó piacgazdaság más módon is hatott a gyermekvállalási döntésekre: az államszocialista múlt sok gyermekvállalás-barát jellemzőjének – a munkavállalás biztonsága, az ingyenes oktatás, a viszonylag jól működő és széles körben hozzáférhető gyermekintézmények, óvodák és bölcsődék, valamint a karrierépítési, a szabadidő-eltöltési és szórakozási lehetőségek korlátozottsága – eltűnésével, illetve visszaszorulásával. A gazdasági és társadalmi változások foglalkoztatottsági bizonytalanságot, magasabb szintű és/vagy használhatóbb végzettséget feltételező munkaerő-piaci elvárásokat, szűkülő szociális és gyermek-ellátórendszert hoztak, ugyanakkor korábban nem látott egyéni karrierépítési és fogyasztási lehetőségeket adtak (Frejka 2008). Az új körülmények között különösen fontossá váltak az egyéni munkaerő-piaci pozíciók és ezzel összefüggésben azok a normatív elvárások, miszerint gyermekvállalás előtt ajánlatos a munkaerő-piaci bizonytalanságok mérséklése és a család gazdasági nehézségeinek minél hatékonyabb leküzdése (McDonald 2006).

Bár ezek az elvárások a hagyományos nemi szerepek idealizálásával jellemezhető legtöbb közép-kelet-európai országban, így Magyarországon is (Gal – Kligman 2000), főként a férfiakat célozzák és őket is leginkább a retorika szintjén, a nők számára szintén kívánatosá válhat, hogy el tudják tartani magukat és a családjukat, ha a körülmények ezt szükségessé teszik.⁴ A magyar társadalom egyik meghatározó dimenziójában tehát a nemek közötti egyenlőség elvén működő oktatási és foglalkoztatási lehetőségeket találjuk, a másik oldalon viszont a családon belüli munkamegosztás terén tapasztalható egyenlőtlenségeket, melyeket a korlátozott hatékonysággal működő ellátórendszer kevésbé képes csillapítani: és éppen e két dimenzió inkohereanciája lehet az, ami a ma-

⁴ Ezt a megközelítést támasztja alá, hogy a magyar családjogi törvény válás esetén csak különleges feltételekhez kötötten ír elő tartásdíj-fizetési kötelezettséget a házastársaknak.

gyar nőket nagyon óvatos mérlegelésre készítheti az általuk vállalni kívánt gyermekek számával kapcsolatban (McDonald 2006; Hobson – Oláh 2006).

Az 1990-es évek közepe óta, vagyis tartósan nagyon alacsony – azaz 1,5 teljes termékenységi arányszám alatt maradó – magyar termékenységi mutatók egy demográfiai fenntarthatatlan népesedési helyzet képét vetítik előre (McDonald 2008). Az ennyire alacsony termékenységi szint a társadalmi működés több területén egyszerre mutathatja meg az egyéni működőképességek korlátait és a gyermekvállalással, illetve a gyermekneveléssel kapcsolatos „gyenge képességek” (*weak capabilities*) (Sen 1985, 1993) összefüggéseit a gazdasági bizonytalanságokkal, valamint a nemek közötti egyenlőség nyilvános és magánéleti megnyilvánulásaiban tapasztalható inkoherenciával. Az, ahogyan az egyéni működőképességek korlátai a termékenységi elképzelések és vágyak szintjén kifejezésre jutnak, a vágyott hatékonyság szubjektív meghatározottságán túl fölhívhatja a figyelmet többek között a szociálpolitika és a társadalmi elvárások szintjén tapasztalható visszatartó erőkre. E tanulmányban – Amartya Sen képességek/készségek (*capabilities*) megközelítésének alkalmazásával (1985, 1992, 1993) – a vágyott és a megvalósított termékenység, valamint az ezek elérését akadályozó tényezők az emberi életminőség meghatározóiként értelmeződnek. A társadalmilag kívánatosnak vélt termékenység intézményes és személyes akadályait interjúalanyaink beszámolóin keresztül vizsgálva arra törekszünk, hogy minél többet azonosítani tudjunk azokból a tényezőkből, amelyek – legalábbis az általunk megkérdezett budapesti kisgyermekes dolgozó szülők tapasztalatai szerint – a termékenységgel kapcsolatos jóllét elérését biztosíthatják vagy meghiúsíthatják.

III. Felhasznált adatok és módszerek

E tanulmány empirikus alapja egy kérdőíves felmérés, mely száz budapesti szülő, ötven anya és ötven apa megkérdezésével zajlott 2008-ban. A felmérést a RECWOWE⁵ kutatási projekt keretében végeztük a Stockholmi Egyetemen együttműködésben.

A résztvevők kiválasztása három fő szempont szerint történt: válaszadóink legalább egy 6 éven aluli – saját vagy örökbe fogadott – gyermeket neveltek, partnerkapcsolatban éltek és rendszeresen végeztek fizetett munkát. A válasz-

⁵ A RECWOWE (*Reconciling Work and Welfare in Europe* – www.recwowe.eu) projekt az EU 6 Keretprogram részeként zajlott 29 európai kutatóhely, köztük az MTA Szociológiai Kutatóintézet részvételével. A felmérés eredeti címe *Tensions between Rising Expectations of Parenthood and Capabilities to Achieve a Work Family Balance* volt, amelyet a Stockholmi Egyetemen dolgoztak ki Barbara Hobson vezetésével. A kutatásban – és különösen a strukturált interjúk elkészítésében – vállalt szerepéért ezúton is szeretnék köszönetet mondani Artner Szilviának, P. Tóth Tamásnak és Vajda Rózáknak.

adók átlagos életkora 36 év volt: a legidősebb 55, a legfiatalabb 25 éves. A KSH iskolai végzettségi adatai szerint mintánk viszonylag jól reprezentálta a budapesti népességet, bár az alacsony iskolai végzettségűek közül a várhatónál némileg kevesebben (25% – a valós 27,8% helyett), míg a középfokúnál magasabb végzettségűek közül valamennyivel többen (50% – a valós 47,4% helyett) kerültek válaszadóink közé. Vállalattípus és -méret szerint rétegzett mintánkban a válaszadók 68%-a dolgozott a magán-, és 27%-uk a közsférában; többségük (52%) 1–19 munkavállalót foglalkoztató kis cégnél, 20%-uk 20–249 főt alkalmazó közepes méretű cégnél, míg 28%-uk 249-nél több emberrel dolgozó nagyvállalatnál állt alkalmazásban.⁶

A felmérés kérdőíve, amely strukturált interjúkérdésekből állt, tematikusan a következő fő részekre tagolódott: a háztartás jellemzői (intézményes és otthoni gyermekfelügyelet megszervezése, otthoni munkamegosztás); fizetett munkavégzés és munkaidő (a foglalkoztatás típusa, túlórázás, a munkavégzés flexibilitása); a GYES/GYED idejének megosztása a szülők között; munkakörnyezet és munkahelyi kultúra (munkahelyi versenyszellem, támogatás a kollégák között, a cégnek való elköteleződés normája, a munka és magánélet harmonizációjának fontossága, a munkahely „családbarátja”). Emellett szerepeltek országspecifikus kérdések is, ahol eltérés mutatkozott a svéd és a magyar adatfelvétel során. A magyar kérdőívben itt kérdeztünk rá az ideálisnak tartott gyermekszámra, mégpedig a következő kérdésekkel: *„Ön szerint mennyi egy családban az ideális gyerekszám? Önök hány gyermeket szeretnének (még), illetve szerettek volna? Ez mennyiben valósult meg, illetve mennyire látja megvalósíthatónak?”*

Az ideális gyermekszám kapcsán érdemes felidézni: egy kollektív fogalomról van szó, amely a társadalom normatív elvárásait tükrözi. Így figyelembe kell venni, hogy az interjúalanyok bizonyos mértékig mindenképpen a – média és a politikai diskurzusok által befolyásolt – „nép hangján” szólalnak meg, amikor e kérdésre válaszolnak. Ezért gyakran előfordul, hogy az ideális gyermekszámról érdeklődve az általános és az egyéni szintekre elkülönítve is rákérdeznek, ahogy ez a 2006-os Eurobarometer-felmérés során is történt, ahol két kérdés szerepelt: az egyik általában véve érdeklődött arról, hogy a válaszadó szerint mennyi az ideális gyerekszám egy családban, a másik viszont a válaszadókat személyesen célozta meg azzal, hogy számukra mi lenne, illetve lett volna az ideális helyzet, vagyis ők maguk hány gyermeket szeretnének, illetve szerettek volna (Testa 2006).⁷ Az említett Eurobarometer-eredmények azt mutatták, hogy

⁶ A KSH 2005. évi munkaerő-piaci adatfelvétele szerint a budapestiek 61%-a a magán-szférában, 29%-a pedig a közsférában vállal állást; 44%-uk dolgozik kisméretű cégnél, 16%-uk közepes méretűnél, míg 37% nagyvállalatnál áll alkalmazásban.

⁷ A 2006-os Eurobarometer kérdései eredetileg így hangzottak: *„Generally speaking, what do you think is the ideal number of children for a family?”* és *„And for you personally,*

az általában vett ideális gyerekszámok mindenütt meghaladták a konkrét egyéni számokat: Magyarországon ez a tendencia tükröződött az összes vizsgált korcsoportban a nőknél és a férfiaknál egyaránt (lásd a 2. táblázatot), ami alátámaszthatja az általában vett ideális gyerekszám normatív tartalmára vonatkozó feltételezéseket.

2. Az ideális gyermekszámok alakulása Magyarországon
Ideal child number by sex and age-group in Hungary

	Az általános ideális gyermekszám átlagai				
	15–24	25–39	40–54	55+	Összes
Férfiak	2,20	2,03	2,14	2,29	2,17
Nők	2,19	2,23	2,21	2,27	2,23

	A személyes ideális gyermekszám átlagai				
	15–24	25–39	40–54	55+	Összes
Férfiak	2,13	2,00	2,11	2,09	2,08
Nők	1,99	2,16	2,20	2,25	2,17

Forrás: Special Eurobarometer 253 (2006)

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_253_en.pdf

A felmérés résztvevőit egy általuk választott keresztnévvel és koruk jelzésével azonosítottuk. Az interjúkról legtöbbször hangfelvétel készült, mely hanganyagokat a résztvevőkkel való előzetes megállapodásunk alapján az interjúk szövegének leírása után megsemmisítettük. Néhány esetben a kérdésekre adott válaszokat írásos jegyzetek alapján rekonstruáltuk. Az interjúszövegek kódolása az általában kvantitatív adatok feldolgozására szolgáló SPSS-program alkalmazásával történt.⁸ Az „*Ön szerint mennyi egy családban az ideális gyerekszám?*” kérdésre adott válaszokat például egy numerikus és egy string változó segítségével rögzítettük, ami megkönnyítette a további kontextuális elemzést. Jelen tanulmány a felmérésben szereplő termékenységgel kapcsolatos kérdések alapján képzett változók elemzésére épül.

what would be the ideal number of children you would like to have or would have liked to have had? (Testa 2006. 152–153.).

⁸ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Susanne Fahlennek, hogy fölhívta a figyelmünket az SPSS-programban rejlő ilyen lehetőségekre is.

IV. Eredmények

A budapesti mintánkat alkotó száz kisgyermekes szülőnek a termékenységgel kapcsolatban először egy általános kérdést tettünk föl (*Ön szerint mennyi egy családban az ideális gyerekszám?*), válaszaikban azonban keveredtek az általános és a személyes elemek. Több válaszadó hangsúlyozta, hogy általánosságban nehéz válaszolni, mivel ilyen valójában *„nincs, hogy ideális gyerekszám: kinek mi jó, kiknél hogyan alakulnak a dolgok”* (43 éves egygyermekes mérnök). Egy másik válaszadó szerint az *„egyiknek ennyi, a másiknak annyi... a hatgyerekes barátomnak, úgy tűnik, egész jó a hat gyerek, és a gyerek nélküli barátom is elvan a világon...”* (39 éves egyetemi előadó, egygyermekes apa), vagy ahogy egy 36 éves egygyermekes kozmetikusnő említette: *„Szerintem a három, de nem mindenkinek. Nekünk nem lesz több valószínűleg.”* Mások – családjuk példáján keresztül – az ideálisnak tekintett gyermekszám történetileg változó jellegére utaltak: *„Régen a nagymamámék nyolc-tízen voltak, de az most sok. Ha demográfiailag nézzük, akkor három kéne, de ezzel én nem nagyon foglalkozom. Ha lett volna még egy gyerek... az én helyzetemben az nem lett volna jó”* (41 éves egygyermekes takarító). Válaszadóink gyakran tapasztalták, hogy bár a társadalomban többféle norma hathat egymással párhuzamosan, a normatív elvárások esetenként ellentétbe kerülhetnek saját mindennapi életük eseményeivel. Egy 40 éves filmkereskedő így fogalmazta meg a *kellene* és a *van* ellentmondását: *„Nekünk egy gyerek is nagy feladat, de egyébként legalább három kellene egy családban”*; míg egy 30 éves egygyermekes varrónő szerint *„mások által elképzelt a három, de azoknak ritkán van három gyerekük... nekem a kettő vonzónak tűnik”*. Már ezekből a válaszokból is jól érzékelhetővé vált, hogy interjúalanyaink tisztában vannak az ideális gyermekszám fogalmának normatív tartalmával, amely több gyermek vállalását írta elő, mint amennyit a többség eddig vállalt vagy a jövőben vállalni tudna, szeretne.

A számszerű válaszokat tekintve 2,6 volt az ideális gyermekszám átlaga: a nők ennél valamivel magasabb (2,66), a férfiak némileg alacsonyabb értéket adtak meg (2,54). A legtöbb válaszadó (a nők 49%-a és a férfiak 46%-a) szerint két gyermek vállalása lenne ideális, míg a válaszadók több mint harmada (a nők 36%-a és a férfiak 39%-a) gondolta úgy, hogy három gyermek vállalása tekinthető ideálisnak (lásd a 3. táblázatot). A férfiak 7%-a gondolta ideális gyermekszámként az egyet, a nők közül senki. Ugyanakkor négy vagy több gyermek vállalását a nők 15%-a, a férfiak 8%-a tartotta ideálisnak. A mintában előforduló legmagasabb ideális gyermekszám öt lett: ezt két – egy 35 és egy 46 éves – kétgyermekes apa említette.

3. Az ideális és valós (eddig megvalósított) gyermekszám nemenként
Ideal and realized child number by sex (in percentage of the respondents)

Gyerekszám	Nők		Férfiak		Összes	
	Ideális (%)	Valós (%)	Ideális (%)	Valós (%)	N=93	N=100
					Ideális (%)	Valós (%)
1	0	50	6,5	52	3,2	51
2	49	28	46	34	47,3	31
3	36	20	39	14	37,6	17
Legalább 4	15	2	8	0	11,9	1

Forrás: Saját RECWOWE-felmérés (2008).

A mintánkra jellemző ideális és megvalósított gyermekszámokat összevetve jól látszik, hogy a valós, illetve eddig megvalósított gyermekszámok elmaradnak az ideálisnak véltektől, amelynek egyik magyarázata az lehet, hogy válaszadóink többsége még nem fejezte be reprodukzív pályafutását. A válaszadók korát tekintve a 40 évesnél idősebbek körében legtöbbször három vagy több gyermek vállalását tekintették ideálisnak, míg a fiatalabbaknál ez kettő vagy több gyermekre csökkent. A 31 évesnél fiatalabbak 50%-a, a 31–40 évesek 53%-a gondolta a kettőt ideális gyermekszámnak, a 31 évesnél fiatalabbak 46%-a és a 31–40 évesek 27%-a pedig a hármat.

A válaszadók iskolai végzettségét tekintve a legmagasabb ideális és megvalósított gyermekszámokat a legalacsonyabb végzettségűek körében találtuk (lásd a 4. táblázatot). Az ideális gyermekszámokat vizsgálva azonban nemek szerinti eltérések mutatkoztak az alacsony és a magas végzettségűek csoportján belül: a legtöbb magas végzettségű nő és alacsony végzettségű férfi számára három volt az ideális gyermekszám, a többiek körében általános egyetértés mutatkozott a kettőről.

4. Az ideális és valós (eddig megvalósított) gyermekszám
iskolai végzettség szerint
Ideal and realized child number by educational status

Iskolai végzettség szintje	Ideális gyermekszám (átlagérték)	Valós gyermekszám (átlagérték)
Alacsony (érettségi nélküli)	2,67	1,96
Középszintű (érettségi)	2,62	1,58
Magas (egyetemi, főiskolai diploma)	2,50	1,60
Összes	2,60	1,68

Forrás: Saját RECWOWE-felmérés (2008).

A legalacsonyabb eddig megvalósított gyermekszám a középszintű iskolai végzettségűeket jellemezte, őket követték a magasabb végzettségűek, majd pedig az alacsony végzettségűek. Ezek az eredmények harmonizálnak a női iskolai végzettség és a termékenység összefüggésének a magyar demográfusok által jól dokumentált (Spéder 2003, 2006; Husz 2006; Spéder – Kamarás 2008), a 20. század utolsó évtizede óta biztosan ható trendjével, mely szerint a legkevésbé képzetteket jellemzi a legmagasabb, míg a középszintű végzettségűeket a legalacsonyabb termékenységi szint.

A kívánatosnak vélt és a megvalósított termékenységi szint eltérései arra utalnak, hogy sokan nem képesek megvalósítani termékenységi vágyaikat, melyek szorosan összefüggnek a társadalmi környezetükben észlelt ideálokkal. Az általunk gyűjtött interjúanyag alapján azonban az mondható, hogy a termékenységi vágyak és preferenciák gyökereit sokkal nehezebb volt azonosítani, mint az akadályozó tényezőket és korlátokat. A társadalmilag kívánatosnak vélt termékenységi ideálok általában magától értetődő módon kerültek elő a szövegekben, míg ezen ideálok be nem teljesítését többen olyan személyes hiányosságként értelmezték, ami magyarázatra szorul.

Amikor arra kérdeztünk rá, hogy személyes termékenységi vágyaik mennyiben valósultak meg az eddigiekben, illetve mennyire látják ezeket a jövőben megvalósíthatónak, akkor a legtöbb válaszadó a jövőre vonatkozó kalkulációi bizonytalanságára és a család fönntartásának közvetlen költségeire utalt. Egy 33 éves kétgyermekes pincérnő például a következőket mondta: *„Négyet is el tudtam volna képzelni, de most már talán nem is szülnék. Nem [azért], mert nekem kényelmetlen, hanem mert nem tudom nekik megadni azt, amit a mai világ megkövetel, hogy jól érezzék magukat a bőrükben, anyagiakban”*, míg egy 35 éves kétgyermekes asztalos szerint *„ha magunkat nézzük, akkor ez a kettő, ez teljesen jó, a harmadikat már nem nagyon bírnánk, sem anyagilag, sem időben... főleg anyagilag... ha jobbak az anyagi körülmények, akkor könnyebb megszervezni dolgokat”*. A saját vágyak beteljesíthetlenségét a válaszadók többsége a külső kényszerek elszomorító személyes következményeként értelmezte: az *„ideális annyi, amennyi stressz nélkül felnő egy családban, amennyit fedél- és élelem-félelem nélkül fel lehet nevelni... én hármat szerettem volna, most már a csak még egynek is örülnék, így lenne kettő, de anyagilag most lehetetlennek látom a következő csemetét... megszakad a szívem”* (25 éves egygyermekes szellemi szabadfoglalkozású anya). E szülők számára a félt és megélt gazdasági nehézségek alkották azon képességeik külső korlátait, amelyek az általuk vágyott számú gyermek vállalásával elérni kívánt életminőségi szintre jutást ellehetetlenítik.

Korábbi magyar kutatási eredmények is azt mutatták, hogy az életszínvonal csökkenésére és a gyermeknevelés költségeire vonatkozó félelmek, valamint a gyermekek jövőjével kapcsolatos aggodalmak számítanak a legjelentősebb

visszatartó tényezőnek, amikor a szülők a további gyermekvállalás lehetőségeit mérlegelik – ideértve azokat a szülőket is, akik még nem rendelkeznek az általuk kívánatosnak tartott számú gyermekkel (Kapitány 2002). A gyerekneveléssel kapcsolatos anyagi áldozatvállalás, amely a szülők személyes igényeinek kielégítését háttérbe szoríthatja, korábban szintén jellemzőbbnek tűnt az idősebb generáció tagjaira, mint a fiatalabbakra (Neményi – Takács 2006), akik számára a gyermekvállalással összefüggő személyes életszínvonal-csökkenés kifejezetten visszatartó hatású lehet.

Amikor arra kértük válaszadóinkat, hogy egy általunk megadott listáról válasszák ki a három számukra legfontosabb tényezőt, ami segíthetné őket munkájuk és családi életük jobb összehangolásában, első helyen több mint kétharmaduk a jobb gazdasági körülményeket választotta.⁹ Összehasonlításképpen: Stockholmban – ahol szintén száz kisgyermekes, párkapcsolatban élő, dolgozó szülő megkérdezésével készült a felmérés – ez az opció csupán a válaszadók 10%-ánál került az első helyre. A stockholmi szülők inkább a rendelkezésükre álló időből szerettek volna többet: 47%-uk szerint a fizetett munkával töltött napi idő lerövidítése segítené őket leginkább munkájuk és családi életük jobb összehangolásában (Hobson et al. 2011). Az időkezelési problémák megoldásával kapcsolatos kívánalmak a magyar mintában is fontos helyre kerültek:¹⁰ ám míg a férfiak elsődleges választásai között gyakrabban szerepelt a rövidebb napi munkaidő kívánsága, addig a nőknél többször tűnt föl az az igény, hogy a háztartási munkavégzés legalább egy része alól felszabadulhassanak. A jobb gazdasági körülmények igényének elsődlegessége azonban egyaránt jellemezte a nőket és a férfiakat. Ezek az eredmények a termékenység-ideálok beteljesítésére, illetve be nem teljesítésére vonatkozó válaszokkal együtt azt támasztják alá, hogy az egyik fő visszatartó tényezőnek az anyagi, illetve gazdasági körülmények tekinthetők – nemcsak a munka és a családi élet jobb összehangolásának elérésében, hanem a termékenység-ideálok beteljesítésében is.

Válaszadóink tehát bizonytalannak látták a jövőt, ugyanakkor biztosak lehettek abban, hogy a családalapítás és -fönntartás költséges vállalkozás – e kombináció pedig nagymértékben hozzájárulhat az „önmagukat nem reprodukáló” családok elterjedtebbé válásához (Keyfitz 1986). Amennyiben e tendenciát nem sikerül megváltoztatni, komoly hosszú távú következményei lehetnek, hiszen a jelen társadalmában érvényesülő gyermekvállalási magatartásformák a

⁹ A listán az alábbi lehetőségek szerepeltek: rövidebb munkanapok; hosszabb munkanapok; rugalmasabb munkaidő-beosztás; rövidebb utazási idő a munkahelyre; felszabadulás a háztartási munkavégzés egy része alól; felszabadulás a gondoskodás terhének egy része alól; bölcsőde/óvoda jobb megközelíthetősége és szélesebb választéka; rugalmasabb bölcsődei/óvodai ellátás; jobb gazdasági körülmények; több idő saját magamra.

¹⁰ A rövidebb munkanapok opció a budapesti válaszadók 24%-ánál került az első, 22%-uknál a másodikra, míg 8%-uknál a harmadik helyre, ugyanakkor a több idő legyen saját magamra igénye a válaszadók 12%-ánál szerepelt az első helyen, 16%-uknál a másodikon, míg 34%-uknál a harmadikon.

jövő generációi számára normatív referenciapontként, illetve követendő mintaként jelennek meg. A kisebb családméret terjedése, normalizálása és idealizálása „alacsony termékenységi csapdahelyzetet” (Lutz – Skirbekk – Testa 2006) idézhet elő, s ez ahhoz vezethet, hogy az adott társadalomban még kevesebb önreprodukcióra képes család lesz.

Interjúanyagunk elemzése alapján egy másik fontos gyermekvállalási vágyakat meghatározó tényező a szülők korához kapcsolódott. A budapesti mintában különösen a középfokúnál magasabb végzettségű válaszadók hangsúlyozták – a megfelelő körülmények megteremtése mellett – az idő jelentőségét, amely a megfelelő partner találása nélkül múlik el. Egy 41 éves történész egygyermekes anyja így fogalmazott: *„én nagycsaládot szeretnék három-négy gyerekkel. de a partnerem nem akar többet... ez nagy gond... már elég öreg vagyok, szerintem nem lesz több gyerekem... sajnálom, hogy nem korábban kezdtem a gyerekszülést, akkor kényelmesen megvalósítható lett volna a nagycsalád, persze ehhez hosszú távú stabil partner is kellett volna hasonló szándékkal...”*. Néhány 40 évesnél fiatalabb nő válaszadó annak lehetőségét hangsúlyozta, hogy 40 éves kora körül talán vállalna még egy gyermeket: *„lehet, hogy még egy gyermeket bevállalok, ha elkap a kapuzárási pánik”* (39 éves nyelvész, kétgyermekes anyja). De a férfiak körében is többen emlegették, hogy aggodalommal tölti el őket a szülői korból való kiöregedés gondolata. Egy kétéves gyermek édesapja a következő (kissé túlzó) példát hozta: *„Nálunk az is belejárt-szik a dologba, hogy én már 43 múltam és nem lenne jó, ha 80 évesen lenne egy tinédzser gyerekem”*, míg egy 39 éves egyetemi előadó, egygyermekes apa a következőképpen nyilatkozott: *„azt gondolom, hogy kettő [gyermeket szeretném]. De az is benne van, hogy nem 20 évesen akadtunk össze. Ha korábban akadtunk össze, akkor lehet, hogy több lett volna”*. Az általunk megkérdezett szülők személyes beszámolóit megmutatták, hogy a termékenységi vágyakat erősen korlátozhatják az objektív külső tényezők, mint például az olyan partner nélkül töltött idő hosszúsága (Kapitány 2002), akivel tartós kapcsolatot kialakítva egyáltalán el lehetett volna kezdeni a gyermekvállalásról gondolkodni.

Ugyanakkor a különböző életformák elfogadottságának növekedésével az embereknek arra is esélye nyílik, hogy az általuk kívánatosnak tartott termékenységi szintet több egymást követő párkapcsolat keretében éri el. Egy kétgyermekes asztalos, akinek a családi életét az „új kapcsolat – új gyerek” dinamikája jellemezte, úgy nyilatkozott, hogy ő eredetileg három gyermeket szeretett volna: *„és már lassan megvalósítom ezt, csak külön családokban. Egyébként nekem ez sosem volt kérdés, hogy akarok-e gyermeket, ha a nő akart, akkor legyen, én nem fogom lebeszélni róla...”*. Egy 38 éves, három gyermeket nevelő hidegburkoló egy másfajta tapasztalatról számolt be: *„Nálunk, igaz, hogy nem az édesgyerekeim, [de] már rég megvalósult: én kettőt szerettem volna és három van”*. A többféle párkapcsolatból származó gyermekek együttes nevelése több válaszadónkat jellemezte: esetükben a kívánt gyermekszám meg-

valóságát retrospektíven sikeresként könyvelhették el – igaz, mintánkban ilyen élményekről kizárólag apák számoltak be.

A gyermekvállalási vágyakat meghatározó további fontos tényezőként említhető a párkapcsolaton, illetve a családon belüli női szempontok érvényesülése elsősorban a fizetett munka és a családi kötelezettségek harmonizációjának vonatkozásában. Az Európai Unióban a munkahelyi és a családi feladatok hatékony összehangolásának kérdésköre a 20. század végétől kezdve elég sok hivatalos és magánfigyelmet kap, míg mindez egyelőre kevésbé jellemzi Magyarországot (Hobson et al. 2011) – főként a szülőket érintő egymással versengő normák és a sokszor párhuzamosan elvégzendő feladatok sűrűsége miatt. Egy 25 éves egygyermekes anya például, aki egyszerre tanul és dolgozik, a női szerepekkel kapcsolatos halmozott elvárásokat nevezte meg az egyik legfőbb akadályozó tényezőként, ami miatt nem sikerül az általa kívánt családi összhangot elérnie s így – egyelőre legalábbis – több gyermek vállalására sem tud gondolni: *[az akadályoz, hogy] „egy nap csak 24 órából áll, és túl sok terepen kell egyediül teljesítenem: háztartás, gondoskodás, munka, tanulás...”*.

Magyarországon, más közép-kelet-európai országokhoz hasonlóan, az 1990-es évek elején kezdődött gazdasági és társadalompolitikai változások a női életpályák alakulását tekintve egyfajta *dzsender* *jojó* hatással jellemezhető tendenciákkal párosultak.¹¹ A *dzsender* *jojó* hatás eredői a női szerepekkel kapcsolatos ellentétes társadalmi elvárások, melyek nem csupán a poszt szocialista társadalmak sajátjai, de ott igen szembetűnőek. Működése a *jojó*hoz hasonló, mert ide-oda rángatja a nőt a munkahelyi és az otthoni helytállást előíró kimondott és kimondatlan szabályok között: rossz érzést okozva a dolgozó nőknek, akiket – már a nagymamájuk által a második világháború előtti időszakból is jól ismert – az otthon maradó otthonteremtés normájával szembesíti, és rossz érzést okozva az otthon maradó nőknek is, akiken – az anyjuk által is bizonyára gyakorolt – a fizetett munkavégzés normája kérhető számon. Mindenesetre az államszocializmus összeomlása után a magyar nők már nem kényszerültek ugyanolyan módon részt vállalni a fizetett munka világában és a kétkeresős magcsalád fönntartásában, mint azelőtt. A 21. század elején a nők (s közülük is főként az iskolázottabbak) nagyobb valószínűséggel tekintenek a munkájukra – a pénzkeresés funkcionális szükségszerűségén túl – úgy, mint önmaguk kiteljesítésének egyik fontos lehetőségére – különös tekintettel a női karrierépítési opciók kiterjedtebbé válására (Nagy 1999; Koncz 2005). Igaz, hogy a rendszer-váltást követően a korábbiakhoz képest lecsökkent a női munkavállalók száma, ugyanakkor a gazdaságilag aktív nők egyre jobb képzettséggel rendelkeznek,

¹¹ Az angol *gender* kifejezésnek a magyar kiejtést követő *dzsender* formájú – egyelőre talán elég szokatlan, de a „társadalmi nemre” utaló körülírásnál valószínűleg praktikusabb – alkalmazását Hadas Miklóstól lestem el.

melynek következtében egyre több nő kerül vezető pozícióba, ahol a bérek közelítik a férfiakét (KSH 2009).¹²

Bár viszonylag új jelenség ez Magyarországon, több válaszadónk beszámolt arról a tapasztalatáról, hogy saját családjuk döntéshozatali folyamataiban a férfi mellett hogyan veszik figyelembe a női karrierlehetőségeket is, illetve a női munkavállalással kapcsolatos egyéni preferenciákat. Egy 43 éves kétgyermekes orvos például megjegyezte, hogy a két meglévő gyermekük mellé „*lehet, hogy még akarunk egyet – [de] ez a feleségem önmegvalósító, karrierépítő szándéka-in múlik*”. Egy háromgyermekes családideálú 39 éves kétgyermekes anya doktori tanulmányai befejezésének esetleges karrierlendítő következményeitől tette függővé, hogy tényleg vállalna-e egy következő gyermeket: „*Ha most befejezem a phd-et, és iszonyatosan beindul valami, akkor lehet, hogy nem lesz még egy gyerekem*”; míg egy 39 éves háromgyermekes trafikosnő arról számolt be, hogy munkája megtartását jelenleg talán fontosabbnak találja, mint egy újabb gyermek vállalását: „*mi most gondolkodunk a negyediken, mert a párom nagyon szeretne, de az anyagi része... meg nekem az megint egy visszalökés... se munka, három év lekötés az életemből... fel tudom-e nevelni még, azt nem tudom... főleg a mostani helyzetben*”. Néhány szülő, mint az alább idézett egygyermekes apa, aki pénzügyi igazgatóként dolgozik egy nagyvállalatnál, az ideális gyermekszámot életminőségi kérdésként mérlegelte, ahol a fizetett munkavégzéssel és a családi feladatok ellátásával kapcsolatos egyensúly megteremtésében mindkét félnek egyaránt részt kell vennie, akár korábbi prioritásai újragondolása és újrendezése révén is:

Nálunk kettő [az ideális gyerekszám] ... azért, mert ha három, akkor a feleségemnek valószínűleg túl sok energiáját elviszi, három gyermeket nem lehet úgy csinálni, hogy nincs valamilyen konkrét állandó segítséged... A feleségemet a családon kívül érdeklik más dolgok is, ami természetes dolog és erre lehetőséget is kellene biztosítanunk. Ahhoz, hogy erre lehetősége legyen, ahhoz idő kell – ha három gyerek van, akkor csak úgy lenne idő, ha valaki állandó segítség lenne, mert különben három gyerek totál kitölti a napodat. Majd ha érettségiznek, akkor már nem, de addig még elég sok idő van. Ezt nem tudjuk és nem is akarjuk [vállalni], mert mi szeretnénk foglalkozni a gyerekekkel: tehát nem úgy akarunk öt gyermeket, hogy hát van pénzünk, jön a bébiszitter és majd foglalkozik velük és ott állnak, mint az orgonasípok és tök jó, hogy megvannak, csak éppen nem jut rájuk idő. Tehát azt gondoljuk, ha te akarsz a gyerekekkel foglalkozni és egyébként szeretnél mással is foglalkozni, akkor kettő gyereknél több esetén magadra nem fog jutni idő semennyire. Lehet, hogy ez egy önző szempont, de annyiban meg nem önző, hogy mi szeretnénk velük foglal-

¹² Bár a nők átlagjövedelme továbbra is csak a férfiak jövedelmének 85–88%-a.

kozni. Meg ha több gyerek van, akkor már nem jut annyi idő egy-egy gyerekre és akkor az a figyelem, amit most a lányunk megkap, ez már nem jutna a többire... igaz, hogy közben nőnek, ezt most lehet magyarázni, de attól tartunk, hogy nem jut annyi idő egy gyerekre, mint amennyit mi szeretnénk velük foglalkozni.

A családi prioritások újrendezésével összefüggésben többször fölmerült az otthoni szülői munkamegosztásnak – például a korábbi generációk gyakorlatához viszonyított – újragondolása, mely alapján különösen az apák tekintetében a hagyományos szülőszerep-elvárások és gyakorlatok változására következtethetünk Magyarországon is (Puur et al. 2008, Spéder 2011).¹³ Válaszadóink beszámolóira is felhívták a figyelmet, hogy a kiterjedtebbé váló női továbbtanulási és munkavállalási lehetőségek együtt járhatnak a gyermeknevelés közvetett pénzügyi és pszichológiai költségeinek tudatosabbá válásával. E közvetett költségek az elmaradt kereseteket és a korábban esetleg jellemző pénzügyi függetlenség elvesztését éppúgy magukban foglalhatják, mint az elvesztegetett karrierépítési lehetőségek pszichológiai feldolgozásának nehézségeit.

Emellett fontos kiemelni, hogy – jellemzően inkább női – válaszadóink közül többen utaltak az általuk elvárhatónak vélt optimális gyermeknevelési kapacitás egyéni korlátaira: azaz arra, hogy manapság a szülővé válásnak nem egyszerűen önmagában csak a gyermekvállalást kell jelentenie, hanem minőségi teljesítményt: Bruno Bettelheim (1987) kifejezésével élve az „elég jó szülővé” válást.¹⁴ A minőségi szülőiség elvárásainak megjelenése a fizetett munkavégzés és a családi feladatok összehangolásának kontextusában az egyéni cselekvőképesség indikátoraként értelmezhető, amikor a családi jóllét megteremtésének minden valószínűség szerint magában kell(ene) foglalnia az egyéni prioritások és az interperszonális, sőt néha az intraperszonális, no meg a munkahelyi és egyéb intézményes kapcsolatok aktív újrendezését is.

Amikor korábbi magyar demográfiai eredmények (Spéder – Kapitány 2007) arra engedtek következtetni, hogy bizonyos gyermeces párok esetében párkapcsolatuknak az egyéni autonómia tiszteletével, illetve a nem – vagy nem annyira – hagyományos nemi szerepek követésével kapcsolatos jellemzői potenciális termékenységgkorlátozó tényezőkként szerepelhetnek, akkor nem irányult elég figyelem arra a lehetőségre, hogy e párok (további) termékenységi vágyait és elképzeléseit saját szülői képességeik (*capabilities*) szubjektívan érzékelt gyengeségei szintén visszafoghatják. A jelen tanulmány éppen azt hangsúlyozza,

¹³ E következtetés megalapozottságára utalnak az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében 2005 és 2008 között végzett „Az apaszerepek változásai” című kutatásom eredményei, mely során 90 magyar apával készítettem mélyinterjút többek között az aktív szülői törődés témakörében.

¹⁴ A „*good enough parent*” fogalma ugyan Donald Winnicott angol pszichoanalitikus munkáiban jelent meg először, de én itt Bettelheim megközelítését használtam.

hogy ha az emberek termékenységi vágyaikat nem az általuk korábban kívánatosnak vélt mértékben teljesítik, akkor ez egy olyan *kritikai szülői működési módként* is értelmezhető, amely feltételezi, hogy az *elégg jó szülővé válás* képességének fontos helye van a minőségi élet kialakításához szükséges egyéni *képességekészletekben*.

V. Összegzés

E tanulmány – az egyéni termékenységi vágyakat és azok társadalmi meghatározottságát vizsgálva – a 21. század eleji Magyarországot jellemző termékenységi korlátok közül a magyar szülők gyermekvállalással és gyermekneveléssel kapcsolatos „gyenge képességeivel” (*weak capabilities*) foglalkozott száz kisgyermekes, párkapcsolatban élő, dolgozó budapesti szülő beszámolóinak feldolgozása alapján. A bemutatott eredmények arra utaltak, hogy sok válaszadónk – eddig legalábbis – nem tudta megvalósítani a társadalmi környezet által nagyban befolyásolt termékenységi vágyait. Ezt támasztotta alá, hogy az egyéni ideálok gyakran a társadalmi elvárásokkal összefüggésben, azok normatív tartalmának ismeretének alapján fogalmazódtak meg. Az interjúszövegek azonban kevesebb információt tartalmaztak a termékenységi vágyak gyökereiről, mint az ezek elérését akadályozó tényezőkről.

A budapesti mintánkat alkotó szülők termékenységgel kapcsolatos képességeinek azonban többféle korlátját azonosíthattuk: köztük az egyik legmeghatározóbb tényezőként a jövő bizonytalanságának és a családfenntartási költségek bizonyosságának kombinációja szerepelt. A vélt és valós gazdasági nehézségek az egyének szubjektív jóllétről alkotott elképzelései megvalósítását gátolták azáltal, hogy a megkérdezett szülők úgy látták a helyzetüket, nem tudnak vagy mernek annyi gyermeket vállalni, amennyit szerettek volna.

A termékenységgel kapcsolatos képességek általunk azonosított második típusú korlátja a szülővé válás korához kapcsolódott: ezzel összefüggésben különösen a megfelelő partner nélkül töltött idő hosszúsága tűnt olyan objektív külső tényezőnek, amely komoly gátjává válhatott az egyéni termékenységi vágyak megvalósításának. Ugyanakkor arra is találtunk példát, hogy az életformák sokfélesége iránti növekvő társadalmi türelem jegyében a mintánkban egyes apák korábbi és jelenlegi párkapcsolataikból származó gyermekeik számának „összeadásával” érték el a számukra ideális gyermekszámot.

A halasztott családalapítási és gyermekvállalási döntések Magyarországon is a nők tanulási és munkavállalási lehetőségeit bővítő társadalmi változások elválaszthatatlan velejáróinak tűnnek. Emellett a magyar nők, hasonlóan más poszt szocialista társadalmakban élő társaikhoz, ki vannak téve a rendszerváltást követő időszakban különösen fölerősödött *dzsender jójó* hatás működésének, amely – ideálisnak vagy természetesnek vélt szerepeikre hivatkozva – ellent-

mondásos elvárások közvetítésével rángatja őket a fizetett munkavégzés és az otthonteremtés feladatai között. Az egymással versengő normák és az elvégzendő feladatok sűrűsége pedig olyan feszültségeket teremthet, amelyek a munkahelyi és a családi teendők harmonizálásának nehézségein keresztül a családi jóllét egészének megteremtését veszélyeztethetik.

A 21. század elején a nők (s közülük is főként az iskolázottabbak) nagyobb valószínűséggel tekintenek a munkájukra úgy, mint önmaguk kiteljesítésének egyik fontos eszközére. Az általunk vizsgált adatok is azt mutatták, hogy a női munkavállalási vagy karrierépítési lehetőségek kibővülése együtt járhat a gyermeknevelés indirekt költségeinek fokozottabb tudatosításával, azaz: a gyermekvállalás következtében kimaradó – jellemzően női – keresetek, a korábbi pénzügyi függetlenség elvesztése vagy a kihagyott karrierépítési lehetőségek által okozott pszichológiai veszteségek gyakrabban előkerülhetnek mint megfontolandó tényezők. Ezzel összefüggésben az otthoni szülői munkamegosztás újragondolására és átalakítására is sor kerülhet, mely különösen az apák esetében hangsúlyosabbá teheti az aktív törődéssel kapcsolatos elvárásokat és gyakorlatokat.

Ugyanakkor a szülőséget egyre többen minőségi teljesítményként értelmezték, amikor a cél nem egyszerűen a szülővé válás, hanem az „elég jó szülővé” válás (Bettelheim 1987), aminek a legtöbbször együtt kell járnia a korábbi egyéni és párkapcsolati prioritások és működések aktív újjárendezésével: különös tekintettel azokra a minőségiidő-allokációs stratégiákra, amelyek – a fizetett munkavégzés és a családi feladatok összehangolása kontextusában – hozzájárulhatnak a családi jóllét megteremtéséhez. E ponton fontos ismét kiemelni azt az értelmezési lehetőséget, amely a korábbi termékenységi vágyak alulteljesítésében egy olyan *kritikai szülői működési módot* lát, mely feltételezi, hogy az *elég jó szülővé válás* képessége a minőségi élet kialakításához szükséges egyéni *képességkészletek* elhagyhatatlan része.

Mindezek alapján tulajdonképpen nehéz eldönteni, hogy a termékenységgel kapcsolatos képességek általunk azonosított harmadik típusú korlátját a fizetett munka és a családi kötelezettségek harmonizációja (Magyarországon amúgy sem túl hangsúlyos igényének) kontextusában a női szempontok visszafogott érvényesüléséhez kössük inkább – vagy az egyébként főként a női válaszadók által emlegetett minőségi szülőséggel kapcsolatos aggodalmakhoz. Bár e két szempontra valójában tekinthetünk úgy, mint ugyanannak a (családi)életminőség-mozaiknak a részeire, amelyek különböző minőségiidő-elosztási stratégiákkal próbálják az egyéni képességek és készségek esetleges gyengeségeit kiegyensúlyozni.

Mint már említettük: eredményeink többet mutattak meg a termékenységet korlátozó tényezőkből, mint a termékenységi vágyak gyökereiből és tartalmából. Természetesen botorság lenne mindebből arra a következtetésre jutni, hogy a 21. század eleji Magyarországon a gyermekvállalás közvetlen és közvetett

anyagi és pszichológiai terhei elhomályosítanak a gyermekvállalás potenciális társadalmi és egyéni jótéteményeit, ennek következtében pedig nem lehet majd elkerülni az alacsony termékenységi csapdahelyzetet, amely egyre több önmagát számszerűen reprodukálni képtelen család létrejöttéhez s végső soron – különösen az alacsony termékenységi normák szocializációs ereje folytán – további népességfogyáshoz vezetne. Ugyanakkor mivel a gazdasági nehézségekkel és a szülők korával kapcsolatos – eredményeink szerint már a termékenységi vágyakban is tükröződő – visszahúzó tényezőkkel nehéz rövid távon közpolitikailag mit kezdeni, talán érdemes lenne több figyelmet szentelni a fizetett munka és a családi feladatok jobb összehangolását, valamint (ezzel összefüggésben is) az *elég a jó szülővé válást* segítő intézkedéseknek.

IRODALOM

- Beck, U. (1992): *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage, London.
- Bettelheim, B. (1987): *A Good Enough Parent: A Book on Child-Rearing*. Knopf, New York.
- Blaskó Zs. (2005): Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai, 1988, 1994, 2002. *Demográfia*, 48/2–3. 259–287.
- Bradatan, C. – Firebaugh, G. (2007): History, Population Policies, and Fertility Decline in Eastern Europe: A Case Study. *Journal of Family History*, 32/2. 179–192.
- Bukodi, E. (2006): Women's Labour Market Participation and Use of Working Time. In Nagy, I. – Pongrácz, M. – Tóth, I. Gy. (eds.): *Changing Roles. Report on the Situation of Women and Men in Hungary 2005*, TÁRKI Social Research Institute, Budapest, 15–55.
- Cliquet, R. (2003): Major Trends Affecting Families in the New Millennium: Western Europe and North America. In *United Nations, Major Trends Affecting Families. A Background Document. Prepared by the Programme on the Family*. United Nations, New York, 1–26.
- Eurostat (2010) Dataset: Live births outside marriage. Publish Date: 15 JAN. 2010, 11:00 AM
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=TPS00018 [2010-01-18]
- Frejka, T. (2008): Determinants of family formation and childbearing during the societal transition in Central and Eastern Europe. *Demographic Research*, 19/7.): 139–170.
- Gal, S. – Kligman, G. (eds.) (2000): *Reproducing Gender. Politics, Publics, and everyday life after socialism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Gábos A. – Szivós P. (2002): A jövedelmi szegénység alakulása, a gyermekes családok helyzete. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich G. (szerk.): *Társadalmi riport*. TÁRKI, Budapest, 42–59.
- Gábos A. – Szivós P. (2008): Lent és még lejjebb: jövedelmi szegénység. In Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Köz, teher, elosztás*. TÁRKI, Monitor Jelentések, Budapest, 39–49.

- Goldstein, J. R. – Lutz, W. – Testa, M. R. (2003): The Emergence of Sub-Replacement Fertility Ideals in Europe. *Population Research and Policy Review*, 22/5–6. 479–496.
- Havasi É. (2008): Nem csak a pénz: megélhetési nehézségek, anyagi depriváció. In Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Köz, teher, elosztás*. TÁRKI Monitor Jelentések, Budapest, 61–75.
- Hobson, B. – Oláh, L. Sz. (2006): Birthstrikes? Agency and capabilities in the reconciliation of employment and family. *Marriage and Family Review*, 39/3/4. 197–227.
- Hobson, B. – Fahlén, S. – Takács, J. (2011): Agency and Capabilities to Achieve a Work-Life Balance: A Comparison of Sweden and Hungary. *Social Politics*, 18/2. 168–198.
- Husz I. (2006): Iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése. *Demográfia*, 49/1. 46–67.
- Inglehart, R. (1997): *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, Princeton.
- Kapitány B. (2002): Gyermekvállalási kedv Magyarországon. In Pongrácz Tné. – Spéder Zs. (szerk.): *Népesség – értékek – vélemények*. KSH NKI Kutatási jelentések, 73. KSH NKI, Budapest, 23–34.
- Kapitány B. – Spéder Zs. (2009): Gyermekvállalás. In Monostori J. – Őri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 29–40.
- Kelly, M. P. F. (1993): *Rethinking Citizenship in the Global Village: Reflections on Immigrants and the Underclass*. Russell Sage Found, New York, Working Papers 38.
- Kelly, M. P. F. (2005): Towanda's Triumph: Unfolding the Meanings of Adolescent Pregnancy in the Baltimore Ghetto. *International Journal of Urban and Regional Research*. 18/1. 88–111.
- Keyfitz, N. (1986): The Family that does not Reproduce Itself. *Population and Development Review* 12, Supplement: Below-Replacement Fertility in Industrial Societies: Causes, Consequences, Policies. 139–154.
- Koncz K. (2005): Női karrierjellemzők: Esélyek és korlátok a női életpályán. In Palasik M. – Sipos B. (szerk.): *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág, Budapest, 57–77.
- Kovács, K. – Váradi, M. (2000): Women's life trajectories and class formation in Hungary. In Gal, S. – Kligman, G. (eds.): *Reproducing Gender. Politics, Publics, and everyday life after socialism*. Princeton University Press, Princeton, 176–199.
- KSH (2005): Demographic Trends in East-Central-European Capitals. International comparisons 9. Budapest: Dissemination Department of HCSO. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/neptend.pdf> [2009-05-10]
- KSH (2009): Nők és férfiak Magyarországon 2008. SzMM, Budapest.
- Ladányi J. – Szelényi I. (2004): *A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata*. Napvilág, Budapest.
- Lesthaeghe, R. – van de Kaa, D. J. (1986): Twee demografische transitities? In Van de Kaa, D.J. – Lesthaeghe, R. (eds.): *Bevolking: Groei en krimp*. Van Loghum Slaterus, Deventer, 9–24.

- Lutz, W. – Skirbekk, V. – Testa, M. R. (2006): The Low Fertility Trap Hypothesis: Forces that May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research* 2006. 167–192.
- McDonald, P. (2006): Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy. *Population and Development Review*, 32/3. 485–510.
- McDonald, P. (2008): Very low fertility: Consequences, causes and policy approaches. *The Japanese Journal of Population*, 6/1. 19–23.
- Medgyesi M. – Szivós P. – Tóth I. Gy. (2000): Szegénység és egyenlőtlenségek: generációs eltolódások. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport*. TÁRKI, Budapest, 177–201.
- Nagy, B. (2001): *Női menedzserek*. Aula, Budapest.
- Neményi, M. – Takács, J. (2006): Changing Family – Changing Politics. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 12/2. 37–63.
- Neményi M. – Takács J. (2005): Változó család – változó politikák. *Szociológiai Szemle*, 2005/4. 41–59.
- Oláh, Sz. L. (1998): ‘Sweden, the Middle Way’: A Feminist Approach. *The European Journal of Women’s Studies*, 5/1. 47–67.
- Pongrácz Tné. (2006): Nemi szerepek társadalmi megítélése. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai. In Nagy I. – Pongrácz Tné. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005*. TÁRKI – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 73–86.
- Pongrácz, M. (2008): Hungary: mother’s role – family versus employment. In Moss, P. – Korintus, M. (eds.): *International Review of Leave Policies and Related Research, 2008*. BERR, London, 22–29.
- Puur, A. – Oláh, L. Sz. – Tazi-Preve, M. I. – Orbritz, J. (2008): Men’s childbearing desires and views of the male role in Europe at the dawn of the 21st century. *Demographic Research*, 19/5. 1883–1912. <http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/56/>
- S. Molnár, E. (2001): A közvélemény gyermekszám-preferenciái. *Demográfia*, 44/3–4. 259–279.
- Sen, A. (1985): *Commodities and Capabilities*. North-Holland, Amsterdam.
- Sen, A. (1993): “Capability and well-being” In Nussbaum, M. – Sen, A. (eds.): *The quality of life*. Oxford University Press, Oxford, 30–53.
- Sen, A. (1999): *Development as Freedom*. Oxford University Press, Oxford.
- Sobotka, T (2009): Sub-Replacement Fertility Intentions in Austria. *European Journal of Population*, 2009/25. 387–412.
- Spéder Zs. (2003): Gyermeket vállalni – új strukturális körülmények között. A gyermeket vállaló anyák munkapiaci státusa és iskolai végzettsége az 1990-es évek termékenységsökkenése idején. In Spéder Zs. (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet – Századvég, Budapest, 86–112.
- Spéder Zs. (2005): Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. *Demográfia*, 48/3–4. 187–217.
- Spéder, Zs. (2006): Rudiments of recent fertility decline in Hungary: Postponement, educational differences, and outcomes of changing partnership forms. *Demographic Research*, 15/8. 253–288.

- Spéder Zs. (2011) Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In Pongrácz T. (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*, KSH NKI Kutatási Jelentések, 91. KSH NKI, Budapest, 129–147.
- Spéder, Zs. – Kamarás, F. (2008): Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations. *Demographic Research*, 19/18. 599–664.
- Spéder Zs. – Kapitány B. (2007): *Gyermekek: Vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések*. KSH – Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Takács J. (2008): Ha mosogatógép nem lenne, már elváltunk volna. Férfiak és nők otthoni munkamegosztása európai összehasonlításban. *Esély*, 19/6. 51–73.
- Testa, M. R. (2006): *Childbearing Preferences and Family Issues in Europe*. European Commission, Report for the Eurobarometer (Special Eurobarometer 253/Wave 65.1 – TNS Opinion & Social), Brussels.
- Tóth O. (1995): Attitűdváltozások a női munkavállalás megítélésében. *Szociológiai Szemle*, 1995/1. 71–86.
- Wilson, W. J. (1987): *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*. University of Chicago Press, Chicago, IL.
- Wilson, W. J. (1996): *When Work Disappears: The World of the New Urban Poor*. University of Chicago Press, Chicago, IL.
- Wilson, W. J. (2009): More Than Just Race: Being Black and Poor in the Inner City. *Poverty & Race*, 18/3. 1–11.

Tárgyszavak:

Termékenység
Gyermekvállalás
Kvalitatív elemzés

THE OBSTACLES OF CHILDBEARING IN HUNGARY AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Abstract

Hungary has been characterized by a very low –, i.e. lower than 1.5 births per woman – total fertility rate for more than a decade, while Hungarians like to picture themselves, at least at the rhetorical level, as being highly family-oriented and child-friendly. This article addresses the issues of weak capabilities for having and caring for children in Budapest as being reflected by the views of 100 working parents on their fertility related desires. The empirical basis of this study is a survey carried out in 2008 within the framework of the RECOWE (*Reconciling Work and Welfare*) project. Findings show that Hungarian parents' fertility related capabilities are constrained in many ways, including uncertain future perspectives and the certainly high expenses of childbearing and childcaring, the postponement of childbearing in close correlation with the difficulties of finding the right partner,

changing gender roles, the ideal of being 'good enough' parents, and the difficulties of reconciling paid work and domestic tasks, especially for women. These constraints can be detected not only in the achieved fertility of the interviewed parents but also already at the level of their desires for future children.